

alakjához, majd mereven ellene szegült az új szemléletnek. Még nagyobb lett az ellentét, mikor a konzervatív mozgalom fő irányítója, Blandrata, Dávid meggyőzésére Kolozsvárra hívta Socinus Faustust. Dávid környezetében teljesen elszigetelődött s a három prédikátor Socinussal tevékenyen segítette az ellene Blandrata által irányított celszövest azáltal, hogy Dávidnak a munkatársi közösségben kinyilvánított gondolatait elárulta annak, aki aztán a kapott információkat tendenciózusan eltorzította s a fejedelmet úgy tájékoztatta, hogy Dávid hanyatt-homlok rohan a judaizmusba s az általa lealacsonyított Krisztus helyébe Mózes akarja állítani.¹² Tetőpontjára hágott a feszültség, mikor Dávid és ellenfelei az országgyűlés bírói fóruma előtt farkasszemet néztek egymással. A tárgyalás egy tragikus pillanatában Hunyadi Demeter, Szakmári Fabricius István, Eppel János Blandratával együtt felugrottak székeikről, a középre rohantak és szemébe kiáltották Dávidnak vádjait.¹³ Mindezért Szakmári Fabricius és társait a davidista Karádi Pál Temesvárról 1579. november 9-én írt vadoló levelében az Iskariotes Judás testvérének nevezte s a levél címzésében a Szakmárius nevet megvetése jeléül Szamáriusra torzította.¹⁴ Széles körben elterjedhetett e gúnynev, mert a „Scriptum Fratrum Transylvanorum” ismeretlen szerzője is Szakmári Fabricius Istvánt „Stephanus ille Cumanus Asinus”-nak gúnyolta.¹⁵ Élete további alakulásáról nincsenek adataink.

Humanista beállítottságú ember volt, ezért kereste a gonosz szerelem tanító példáit ókori klasszikus szerzőknél. Művében az antikvitás regényes szerelmi történetjeinek erkölcsi kazuisztikáját végig áthatja az autonóm humánus szelleme, melynek hátterében a bibliai Amnon és Támár példája se mond többet, mint akármelyik profán történet. Hogy ezt a humanista beütést olasz földön folytatott tanulása során szerezte volna, mint kortársa és hitsorsosa, Enyedi György Padovában, erre nézve nem rendelkezünk adattal, de mégis feltételezhető, hogy valóban járt a humanista légkört sugárzó egyetemen. E körülménynek ugyan ellene látszik mondani Dézsi Lajosnak az a megállapítása, hogy némely helyen nyelvismeretének hiányossága miatt hibásan fordítja klasszikus példáját. E jelenség azonban lehet költői szabadság eredménye is. Végül is elképzelhető, hogy közvetlen padovai tanulás után jutott Kolozsvárra, Dávid Ferenc környezetébe.

Kathona Géza

Pázmány hatása Kelemen Didák prédikációiban

A közelmúltban megnövekedett a Pázmány életművére irányuló figyelem.¹ Egyre világosabbá válik, hogy a róla kialakult korábbi felfogás módosításra szorul. Nemcsak műveinek egy része feltáratlan még, de tisztázatlan hatása, hatóköre is: kik, mennyit, milyen módon vettek át a magyar ellenreformáció vezéralakja által felhalmozott hatalmas anyagból? Mennyire maradt betű mindaz, amit életműve kétségtelenül leghatékonyabb két alkotásában, a „Kalauz”-ban és a „Prédikációk”-ban megfogalmazott, és mi élt tovább utódai kezében és gyakorlatában? Hisz maga hangsúlyozta beszédei előszavában a használni akarás szándékát, azt, hogy munkáját nem elfeledésre alkotta, s gyakorlati szempontok vezették.² Ezeknek a kérdéseknek tisztázásához szeretne néhány adalékkal hozzájárulni a jelen írás.

¹² *Defensio Francisci Davidis in negotio de non invocando Iesu Christo in precibus.* (1582) 243–244. (A RMK II 168. még kolozsvári nyomtatványként közli, a RMNy-App. 43. szerint azonban kétségtelenül Krakkóban nyomtatták.)

¹³ *Defensio* 262–263.

¹⁴ A levél egész terjedelmében olvasható a Kénosi Tőzsér-Uzoni Fosztó-féle történetében, I. köt. fol. 242–249.

¹⁵ *Defensio* 262.

¹ ÖRY Miklós, *Pázmány Péter lelkiisége.* Klagenfurt 1964. ÖRY Miklós, *Pázmány Péter tanulmányi évei.* Eisenstadt 1970. BENCZE Loránt, *Pázmány Péter és Kosztolányi Dezső prózastílusa.* Bp. 1973. BITSKEY István, *Humanista erudíció és barokk világkép. Pázmány Péter prédikációi.* Bp. 1979. stb.

² *Pázmány Péter Összes Munkái* (a továbbiakban PÖM) I–VII. Bp. 1894–1905. Az említett gondolat VI. XXII. A keresztyén olvasókhöz

A XVII. század végén megjelenő, majd a XVIII. század folyamán egyre sokasodó magyar nyelvű prédikációs kötetek között nem egy akad, mely Pázmány műveit használja forrásként. Hogy ez így történhetett, annak előfeltétele természetesen könyvei megfelelő elterjedése és hozzáférhetővé válása volt. Korabeli könyvleltárakból megállapítható, hogy a XVII. század közepétől már jelentős kolostori könyvgyűjtemények birtokolják szinte minden nyomtatásban megjelent művét. Egy-egy munkájából több példányt is tartanak. A pozsonyi jezsuita kollégium könyvtárának 1639-ből származó leltára, melyet az egri Dobó István Múzeum könyvtára őriz, több hitvitázó művét sorolja fel, a jegyzék későbbi kiegészítése pedig további gyarapodásról ad számot, többek között az „Imádságoskönyv” 1650-es kiadásának két példányát említi. Az egyik legjelentékenyebb korabeli ferences könyvtár, a németújvári birtokában a XVIII. század elején már mintegy öt és félezer kötet van, köztük kéziratok, ősnomtatványok és természetesen Pázmány művei.³ A jezsuiták első erdélyi rendháza a kolozsmonostori alig húsz év alatt hetvennégy könyvet és tíz könyvgyűjteményt vásárol, nem egy kötetet – érdekes módon – a könyvek értékesítési lehetőségeit felismerő fosztogató katonák kínálnak eladásra. Így kerül birtokukba a „Kalauz” 1709-ben.⁴ A szakolcai ferences könyvtár jegyzéke, mely 1662-ben készült, Pázmány tizenöt különböző művét sorolja fel, némelyikük három-négy példányban is megvan.⁵ Még az olyan, viszonylag szerényebb kolostori könyvtár is, mint például a szegedi minoritáké, legalább a két alapművet, a „Kalauzt” és a „Prédikációkat” magáénak mondhatta, a miskolci minorita kolostorban pedig a XVIII. század közepén az előbbi műből öt, az utóbbiból két példányt őriznek.⁶

Pázmány művei azonban nemcsak eredeti, önálló létükben éltek és voltak a mindennapi igehirdetés eszközei, hanem újabb művek nyersanyagául is szolgáltak. A kor felfogásától és irodalmi gyakorlatától az eredetiség modern fogalma teljességgel idegen volt, így szabadon meríthetett bárki a meglévő értékekből, még a forrást sem kellett feltétlen megjelölnie. Illyés András erdélyi püspök nagyszabású beszédeggyűjteménye előszavában 1690-ben például így fogalmaz: „Mind ezekről (ti. a szentekről) külön-külön hármás igen hasznos, és mindenknek tudni igen szükséges Prédikációkat irtam, Deákul, és Magyarul, a Szent Irásból, és Szent Atyák, és Doctorok bölc mondásiból: sok tudos, és nevezetes Olasz Doctorok írásiból: és ama nagy Pázmány Péter Kárdinál: és ő hozzá hasonló Káldi Geörgy Pap Jesuita, Magyar Anyaszentegyháznak Fő Doctori írásiból, sok szép üdvösséges tanúságokat kiszedegetvén.”⁷ Am úgy tűnik, még ezzel sem elégszik meg. Nemcsak gondolatokat merít Pázmánytól, hanem egész beszédtemákat is. A „Jelki környülmetélkedésről”, az igaz és hamis esküről vagy az oltári-szentségben valósággal jelenlévő Krisztus testéről szóló beszédei mind pázmányi eredetűek.⁸

Ezen túlmenően nemcsak eredeti szövegösszefüggéseikben használják fel a korabeli szerzők Pázmány műveit, hanem kivonatolják, sűrítik, rövidítik is azokat. Ilyen kompendium Barna János romhányi plébános 1714-ben Nagyszombatban kinyomtatott könyve, mely *A' Kristus Jesus iskolája* címmel jelent meg. A kis, nyolcadrét alakú kötet beosztásában és szövegrészleteiben is a „Kalauzt” követi, és nyilván gyakorlati szempontok miatt párbeszédes formát alkalmaz. Barna munkájának az a példánya, melyet az egri Főegyházmegeyi Könyvtár őriz, a bejegyzés szerint Ambrosovszky Mihály egri kanonok tulajdona volt. Ő feltehetően Barna János könyve által inspirálva 1760-ban szintén készít egy kivonatot a „Kalauz”-ból.⁹ Nagy Ferenc törökszentmiklósi plébános 1796-ban megjelentetett kis katekizmusában¹⁰ Bellarminnak *A keresztényi tudomány bővebben való megmagyarázása* című,

³ FEJÉRPATAKI László, *A németújvári ferences zárda könyvtára*. MKsz. 1883. 100–137.

⁴ JAKAB Elek, *A kolozsmonostori apátság zárdá mint üldözöttek menhelye*. Száz 1889. 102.

⁵ MAJLÁTH Béla, *A szakolcai ferencrendi könyvtár XVIII. századi történetéhez*. MKsz 1882. 288–305.

⁶ KÖRTVÉLYESSY László, *A 700 éves minorita rend története*. Szeged 1943. 129., illetve „Liber variorum”, Borsod megyei Levéltár, XII–2.87.

⁷ ILLYÉS András, *Megrövidítettet ige az-az predikatio könyv*. Nagyszombat, Bécs 1691–1692. I–III. Előljáró beszéd

⁸ ILLYÉS András, *i. m. I. Kiskarácsony napi első és harmadik beszéd, valamint az úrnapi prédikáció*.

⁹ PÖM III. VII. Kiss Ignác bevezető jegyzete

¹⁰ NAGY Ferenc, *Az egy, igaz, és boldogító hitnek elei* . . . Eger 1796.

1744-ben magyarra fordított munkáját használja, de megtoldja azt a „Kalauz” három kivonatolt fejezetével is.¹¹ Használják Pázmány szövegeit a nép között tevékenykedő szerzetesek is. Telek József 1767-ben Kalocsán kinyomtatott úrnapi beszéde Pázmány „Kalauzának” XI. könyvére épül.¹²

A további példák helyett a következőkben Pázmány hatását egyetlen életművön próbáljuk lemérni: Kelemen Didák minorita érdemben még közelebbről nem vizsgált prédikációin.¹³

Kelemen Didák (1683–1744) székely származású conventuális minorita szerzetes életrajzírói és méltatói mindannyian hangsúlyozzák kivételes szerepét a katolikus egyház újbóli térhódításáért folytatott küzdelmekben, különösen az ország tiszai részeinek rekatolizálásáért kifejtett erőfeszítései miatt.¹⁴ Munkásságát szinte teljesen protestáns közegben végezte, templomokat épített, kolostorokat alapított, agítált, szervezett, s közben főúri támogatói révén arra is módja nyílt, amit csak kevesen értek el rendtársai közül: mint kedvelt és divatos szónok egymás után jelentethette meg prédikációit. Ezek a beszédek viszonylag hézagtalanul adják Kelemen Didák 1718 és 1741 között kifejtett egyházszónoki működésének keresztmetszetét. Tüzetesebb vizsgálatuk nyomán az is kiderül, hogy beszédei szinte kivétel nélkül Pázmány örökségének felhasználásával keletkeztek. Az a mély benyomás, melyet Pázmány Kelemen Didákra tett, egész életére nézve meghatározó erejű volt. Gyökereit pedig alighanem az iskolaévekre visszatekintve kell keresnünk.

Kelemen Didák az alap- és középfokú ismereteket a székelyföldi Kanta község minorita kolostora mellett működő iskolában szerezte meg. Ez az intézet teljes hatosztályos gimnázium volt. Az erdélyi katolikus gimnáziumok a jezsuita rend feloszlását megelőzően tantervükben a jezsuita típushoz igazodtak.¹⁵ Ebben az iskolában ismerte meg Kelemen Didák a görög és római klasszikusokat, a retorika tudományának elemeit, s noha minoriták irányítása alatt működött az intézmény, a jezsuita szellem és felfogás bizonyára éreztette hatását. A gimnázium után Eperjesre kerül Kelemen Didák, ahol a minorita rend papnevelő intézete működött. Itt szentelik pappá, sőt teológiából magisteri fokozatot is szerez.¹⁶ Az eperjesi évek alatt bizonyára behatóan tanulmányozza már Pázmány műveit, ezekre teológiai tudása szélesítése miatt is szüksége volt. Másrészt itt is erőteljesen érvényesült és hatott rá a jezsuita szellem, hisz az eperjesi jezsuiták a XVIII. század elején a minorita rendház közelében laktak, a kórházban tanítottak, s mivel önálló templomuk nem volt, istentiszteleteiket és egyéb parochiális funkcióikat is a minorita templomban végezték.¹⁷

Tanulmányai befejeztével még két évig az eperjesi főiskolán marad, majd 1710-től megkezdődik aktív szerzetesi tevékenysége: minorita kolostorok élén találjuk, iskolákat, templomokat épít, szervez, két alkalommal tartományfőnök, s közben (gyakran felkérésre) prédikál. Az újonnan létesített kolostorok számára azonnal igyekszik megszerezni Pázmány „Kalauzát” és „Prédikációit”. A teljesen könyvek nélkül álló rendházakban sok esetben ez a két munka jelentette a „könyvtárat”. 1729-ben Miskolcon kelt levelében panaszkodik nagy mecénásának, Károlyi Sándornak, s egyben kéri Pázmány fenti műveit. Előzőleg Pozsonyban szerette volna azokat beszerezni, de magas árak miatt szándékát nem tudta valóra váltani.¹⁸ Károlyi teljesíti kérését, és attól kezdve a miskolci rendház is magáénak mondhatja a két becses kötetet. Természetesen saját tulajdonában nem voltak meg e művek, mindig a kolostor példányát használta, aztán ha helyet változtatott, gondoskodnia kellett újabbról.

Az az erőteljes hatás, melyet Pázmány írásai gyakoroltak Kelemen Didákra, egyaránt jelentkezik elvi, általános jellegű kérdésekben, mint például a beszédszerkesztésre, a felkészülés módjára, a prédikátor által elkövethető hibák kiküszöbölésére vonatkozó pázmányi tanácsok követése, és nyomon

¹¹ *Az anyaszentegyház tulajdonságirul* (Kalauz VIII. könyv 6. rész) *A szent mise mivoltáru* (Kalauz XI. könyv 6. rész) *A dicsőült szentek tiszteletéről* (Kalauz XIII. könyv 3–4. rész)

¹² *Úr napi két zöld ágak*. Kalocsa 1767.

¹³ RÁKOS Balázs Raymund, *Ugye, atyafiak?! Róma 1975. 384, 414, 750, 803.* Az életrajzi kötet minden Kelemen Didákkal kapcsolatos fellelhető dokumentumot felhasznál, így említi az irodalmi szempontú méltatásokat is.

¹⁴ RÁKOS, i. m. 333.

¹⁵ FINÁCZY Ernő, *Az újkori nevelés története (1600–1800)* Bp. 1927. 356.

¹⁶ RÁKOS, i. m. 71.

¹⁷ RUBY József, *Az eperjesi Kir.Kath.Főgymnasium Története 1673–1890* Eperjes 1890. 42.

¹⁸ RÁKOS Balázs Raymund, *Kelemen Didák levelei*. Róma 1978. 221.

kísérhető konkrét szó szerinti átvételek formájában is. A Pázmány által megkövetelt személyes feltételekkel minden bizonnyal rendelkezett Kelemen Didák. Képes lehetett önmagában olyan indulatokat ébreszteni, melyeket kelteni óhajtott. Elfogadta Pázmány intelmét, miszerint semmit sem ér azok beszéde, kik „fel nem gerjesztnék, mert magok nem égnék.”¹⁹ Szónoklatainak nagy hatását, melyről a korabeli feljegyzések megemlékeznek, másképpen nem érthette volna el. Beszédeiben kerül a Pázmány által annyira elítélt öncélú „fabulázást”, pedig többnyire a nép között prédikált, s hallgatósága szívesen vette volna a színes történeteket. Ugyancsak nagy elődje példáját követi a kíméletes dorgálás, feddés gyakorlatában. Olykor – majd később látni fogjuk – még a Pázmánytól átvett kifejezést is súlyosnak érzi, azon is simít, enyhít. Végül igyekszik beszédeire lelkiismeretesen készülni, „nagy lelki munkának” nevezi a prédikációkészítést,²⁰ ha a szükség úgy hozza, hogy rögtönöznie kell, azt csak vonakodással vállalja: „ha teljességgel senki praedikátiora nem készült volna valami kis exhortatóiócskát Istennek sz.áldásával tészek” – írja Károlyihoz címzett egyik levelében.²¹

Pázmányt követi Kelemen Didák abban is, hogy beszédeit a római kalendárium által meghatározott perikópákhoz köti. Igaz, nem közli beszédei élén a teljes evangéliumi szakaszt, mint Pázmány, de kiemel abból egy rövid mondatot, vagy akár csak egy szókapcsolatot, mely a prédikációban kifejtett gondolatok kiindulópontja lesz. Sokszor a kapcsolat az Evangéliumból vett gondolat és a beszéd konkrét tartalma között igen laza, és csak bonyolult logikai áttételek és allegorikus átértelmezések révén válik érthetővé, mely a kor gondolkodásmódja szerint természetes volt. Így például a *Búzafejek* című prédikációkötet advent második vasárnapjára szóló beszéde élén ez a Máté evangéliumából vett mondat áll: „El menvén jelentsétek meg Jánosnak, a'miket hallottatok, és láttatok.” Az aznapi perikópából kiemelt mondat alapján nem sejtethjük, hogy hitvitázó jellegű beszéddel állunk szemben, mely azt fejtegeti majd, hogy miről ismerhetők fel Krisztus igazi követői. Ugyane kötet vízkereszt után második vasárnap beszéde élén a kánai menyegző történetéből vett részlet áll, maga a prédikáció pedig a keresztény házasság ismérveit taglalja. A fenti módszer, mellyel Pázmány is él, rendkívül tág lehetőséget biztosított a prédikátor számára, kis túlzással szólva szinte bármely üdvösnek tartott gondolat és cél kifejtését lehetővé tette. Többször előfordul Kelemen Didák szónoki gyakorlatában az említett rugalmas lehetőségek következtében, hogy egy adott perikópához egy másik Pázmány-beszédből vesz adalékokat. A *Búzafejek* advent negyedik vasárnapi beszéde Pázmány böjt harmadik vasárnapjára íródott prédikációjából merít, mindkettőnek az igazi bűnbánat a témája. Kelemen Didák vízkereszt utáni hatodik vasárnapra szóló beszéde Pázmány pünkösd utáni tizenharmadik vasárnapi második prédikációját használja fel. Az evangéliumi szakasz így hangzik: „Hasonló a mennyeknek országa a'kovászhoz . . .” Kelemen Didák ennek alapján a „jók társaságának kovászáról” kezd prédikálni s Pázmány alapján arról, mennyire kedves Isten előtt a jó emberek közössége. Mindezek a példák nemcsak a kor gondolkodásmódjára és felfogására, hanem a prédikációkészítés módszerére és gyakorlatára is jó fényt vetnek.

Pázmányt követi abban is, hogy beszédeinek erőteljes etikus töltést ad. Prédikációinak nagy része erkölcsi tartalmú. Az arányok érzékeltetésére a *Búzafejek* című kötet darabjai kínálkoznak. Az advent első vasárnapjától húsvétig terjedő időszakot felölelő huszonöt prédikáció mintegy fele (12 darab) kimondottan erkölcsi tartalmú, melyek a keresztény magatartási normák kialakítását célozzák. (Az önismeretről, a bűnbánatról, az önmegtartóztatásról, a fajtalanságról, az Istentől elhagyott emberről szóló beszédek.) Mindössze három beszéd hitvitázó jellegű, ezek egy-egy protestáns támadást igyekeznek visszaverni (kik Krisztus igazi követői, a predestinációról és az oltári szentségről). További hét prédikáció foglalkozik Jézus életéből vett epizódok feldolgozásával, végeredményben azonban ezek is etikus célúak, melyek a példa erejét igyekeznek felhasználni egy magasabb rendű erkölcsi értékrend kialakítása érdekében. Végül három olyan beszéd akad a gyűjteményben, mely homília jellegű, és az evangéliumi példát fejt ki és magyarázza. A fentiek alapján nem lehet kétséges, hogy Kelemen Didák teljesen magáévá tette Pázmány elvét: nem a gyönyörködtetés, hanem a jobbítás a cél.²²

¹⁹ PÖM VI. XXXII.

²⁰ RÁKOS, *Levelek* i. m. 1743. november 16-án kelt levél 246.

²¹ RÁKOS, *Levelek* 191.

²² PÖM VI. XXXIV.

Ami beszédeinek formai felépítését illeti, Pázmánytól függetlenül is szükségszerű, hogy bizonyos klasszikus elvekhez és szabályokhoz igazodjanak azok, hisz Kelemen Didák már gimnáziumi tanulmányai során megismerkedett a klasszikus retorika elemeivel. Ennek alapján beszédeiben a Granatensis által meghatározott séma (Exordium – Narratio – Propositio – Confirmatio – Confutatio – Conclusio) nagy vonalaiban követhető, ha sokszor leegyszerűsítve is. Beszédei végén szintén Pázmány nyomán gyakran áll ima vagy rövid fohász.²³ A formai leegyszerűsödés elsősorban abban jelentkezik, hogy a beszédek középső részében (confirmatio, confutatio) az érvek és ellenérvek nem alkotnak, és nem is alkothatnak olyan szilárd logikai rendszert, mint Pázmány beszédeiben. A sokféle forrásból merített különböző anyag legtöbbször mozaikszerűvé teszi prédikációinak ezt a részét. Gyakran elmarad a narratio is, a conclusio helyén pedig legtöbbször intés, a tanulságok megszívlelésére való felszólítás áll. Ha a beszédek általános vizsgálata ennyi adalékkal szolgált Pázmány hatásának feltérképezéséhez, még fokozottabban jelentkezik mindez a konkrét, szó szerinti átvételek esetében.

A KELEMEN DIDÁK ÁLTAL IDÉZETT PÁZMÁNY-MŰVEK

PÁZMÁNY

1. Prédikáció a pünkösdi utáni XV. vasárnapra
2. Kalauz XI. könyv, 1. és 4. rész
3. Kalauz XIII. könyv, 4–6. rész
4. Kalauz III. könyv, 3. rész
Advent III. vasárnapi 2. beszéd
Böjt III. vasárnapi beszéd
Vízkereszt u. II. vasárnapi
2. beszéd (Pünkösdi u. XXIII. vasárnapi 1. beszéd)
Hatvanadvasárnapi 1. beszéd
Pünkösdi u. XIII. vasárnapi 2. beszéd
Kalauz V. könyv, 2. rész
Úrnap 2. beszéd és Kalauz XI. könyv, 4. rész
Böjt V. vasárnapi beszéd
Nagypénteki 1. beszéd
5. Kalauz XIV. könyv, 4. rész
6. Vízkereszt u. II. vasárnapi 1. beszéd, vízkereszt u. III. vasárnapi 1. beszéd, és húsvét u. V. vasárnapi 2. beszéd
7. Húsvét u. V. vasárnapi 2. beszéd, Kalauz XI. könyv, 6. rész, és XV. könyv, 1. rész
8. Pünkösdi u. XV. vasárnapi beszéd

KELEMEN DIDÁK

- Gyászbeszéd Barkóczi Györgyné Koháry Judit felett (1718)
Úrnap beszéd (1721)
Szent Antal-napi beszéd (1721)
Búzafejek – prédikációs kötet (1729)
– Advent II. vasárnapi beszéd
– Advent III. vasárnapi beszéd
– Advent IV. vasárnapi beszéd
– Vízkereszt u. II. vasárnapi beszéd
– Vízkereszt u. III. vasárnapi beszéd
– Vízkereszt u. VI. vasárnapi beszéd
– Hetvenedvasárnapi beszéd
– Böjt IV. vasárnapi beszéd
– Böjt V. vasárnapi beszéd
– Nagypénteki 2. beszéd
„Lelki öröm”, a nyírbátori templomszentelő beszéd (1732)
Gyászbeszéd Csáky Krisztina felett (1736)
„Szentmise”, a miskolci oltárszentelési beszéd (1737)
Gyászbeszéd Krucai János felett (1741)

A fenti áttekintés számos tanulssággal szolgálhat, annál is inkább, mivel Kelemen Didák csaknem minden nyomtatásban megjelent művét tartalmazza. Figyelemre méltó körülmény, hogy már az első, legkorábbi ilyen beszéd, a Barkóczy Györgyné Koháry Judit felett mondott temetési prédikáció merít Pázmányból. Kelemen Didák ekkor harmincöt éves, egy esztendeje tartományfőnök és éppen a minoriták nyírbátori letelepítésén és a templom újraépítésén fáradozik.²⁴ Az utolsó nyomtatott prédikáció, melyben Pázmány nyomai kimutathatók, több mint húsz évvel későbbi. Pázmány „Prédikációit” és „Kalauzát” tehát egész szónoki tevékenysége alatt mintegy kézikönyvként forgatta, s a két művet együtt használta. Az erkölcsi témájú vagy dogmatikus jellegű beszédek forrásául a Pázmány-beszédek, a hitvitázó prédikációk esetében pedig a „Kalauz” megfelelő részei szolgáltak. A két

²³ BITSKEY István, *Humanista erudíció és barokk világlkép.* Bp. 1979. 43.

²⁴ RÁKOS, *Ugye, atyafiak?!* i. m. 197.

alapvető Pázmány-mű felhasználási mértéke között nincs mérhető különbség. Különösen érdekes, hogy Kelemen Didák a „Kalauz” szövegrészleteit is alkalmasnak találta prédikációi összeállítására, nyilván nem érzett lényeges különbséget. Egyébként olykor Pázmány is a „Kalauzhoz” és más „harcoló könyvéhez” utasítja a „Prédikációk” olvasóját.²⁵

Kelemen Didák saját témáinak kidolgozásához lényegében szabadon használja Pázmány műveit. Igaz, hogy például a *Búzafejek* című kötet csak húsvét napjával bezárólag közöl prédikációkat, ez azonban nem gátolja meg őt abban, hogy a Pázmány-prédikációskötet további részeire is elkalandozzon és onnan is merítsen. Kérdés, és eldönthetetlen, hogy vajon milyen mértékben merített Pázmányból a nyomtatásban meg nem jelent beszédei esetében? Bizonyos jelekből és nyilatkozatokból arra következtethetünk, hogy a nyomtatás a prédikációnak „ünnepi” formában való megjelenését jelentette. Valószínű, hogy a pusztán elmondott beszédek közel sem voltak annyira kidolgozottak, különösen ami a példák mennyiségét és minőségét illeti, s így sok prédikáció Pázmány szavával élve „üszögében” maradhatott.²⁶ Az állandó használat és tanulmányozás következtében Kelemen Didák meglepő jártasságra tett szert, tekintélyes tárgyismeretet mondhatott magáénak Pázmány hatalmas két művével kapcsolatban. Így képessé vált egyetlen beszédében több Pázmány-mű felhasználására és kombinálására. Ez a jelenség főként a kései beszédek esetében figyelhető meg. Szemléletes példa a Csáky Krisztina felett mondott gyászbeszéd, mely három Pázmány-prédikáció felhasználásával készült. Kelemen Didák azonban sohasem mechanikusan veszi át Pázmány szövegrészleteit. Tudatosan szelektál és érvényesül egyénisége, szerkesztő és alakító tehetsége.

Szövegátvételek Kelemen Didák prédikációiban

Valóban hűen bemutatni Pázmány és Kelemen Didák kapcsolatát a fent elmondott általános jelenségeken túlmenően csakis konkrét szövegpárhuzamok felsorakoztatásával lehetséges. Ezek az összehasonlítások bepillantást engednek a nagy egyházszónok és egy emberöltővel későbbi követője kapcsolatának mikrovilágába, és élénk fényrel világítják meg Kelemen Didák egyéniségét, írói stilisztikai képességeit is. A szövegösszehasonlításokra a kéthasábos közlési forma kínálkozik legalkalmasabbnak, amelyben az első Pázmány, a második Kelemen Didák szövege.

a) Kihagyás, rövidítés, tömörítés

A Kelemen Didák által Pázmánytól átvett szövegrészek nagy része pontos, szó szerinti közlés. Ezeknek a szakaszoknak a száma a vizsgált prédikációk alapján jóval több száznál. Az átvett részek terjedelme is különböző, pár sornyi idézettől fél oldalnyi terjedelműig változik. Ezek nagyrésze érdektelen, mivel az eredeti szövegkörnyezetből kiszakítva egy új gondolatrendszer részeivé válnak, noha Kelemen Didák, mint majd látjuk, mestere az átvett és a saját rész illesztésének. Sokkal tanulságosabbak azok az átvételek, melyekben az átvevő aktívan kezeli az idegen szöveget. Ezek közül az eljárások közül a legegyszerűbb a rövidítés. Mindennapos Kelemen Didák gyakorlatában, hogy a bonyolult, elvontabb, Pázmánytól származó mondatokat leegyszerűsíti. Úrnapi beszédében találunk erre példát:

„Ha Christus csak azt akarta mondani, hogy köz kenyeret ad, mely az ő testének jele: csak oly könnyű dolog vólt a mit mondott, mely könnyű egy czégért bornak jelévé tenni; egy szóval kivehetett volna minden botránkozást a sidók és tanítványok szívéből. Kívántott-is atjai szeretetihez, hogy ha az ő szavának szokatlan homályossága adott okot a nagy botránkozásra, megmagyarázván mondását, kivenné a botránkozást.”

„Ha Christus Urunk csak azt akarta mondani, hogy köz kenyeret ad, mely az ő Testinek jele, csak egy szóval ki vehetett volna minden botránkozást a sidók, és Tanítvánjok szívéből, kívántott-is Atjai szeretetihez, hogy ha az ő szavának szokatlan homályossága adott okot a nagy botránkozásra, megmagyarázván mondását, ki venné a botránkozást.”²⁷

²⁵ PÖM VII. 135.

²⁶ PÖM VII. 799.

²⁷ PÖM IV. 394, illetve Kelemen Didák Úrnapi beszéde. Kassa 1721. 5–6.

Pázmány négy pontban fejt ki annak szükségét, hogy a keresztény prédikátor a „pogány” szerzőktől is merítsen. Kelemen Didák mindezt egyetlen mondatba sűrít: „Az Isten ihléséből adatott minden írás hasznos a tanításra, a meg-feddésre, a meg-dorgálásra, az igazságban való oktatásra.”²⁸ Másutt ez kerül ki egy hosszú pázmányi szakasz összevonásával:

„Az áldozat oly tiszteletet, mely Istennél egyebet senkit nem illet. Azért írja sz. Ágoston, hogy a mártírok emlékezetire áldozhatunk Istennek; de mártíroknak nem áldozhatunk; Populus Christianus, memorias Martyrum religiosa solemnitate concelebrat . . . Másutt azt írja szent Ágoston, hogy *soha oly ember nem volt, ki annak áldozott volna, a kit Istennek nem tartott*: Sacrificium, nullus hominus est . . .”

„Az áldozat oly tisztelet, mely Istennél egyebet senkit nem illet, azért írja Szent Ágoston, hogy *soha oly ember nem volt, ki annak áldozott volna, kit Istennek nem tartott . . .*”²⁹

Olykor apró stílusbeli különbségek, egy-egy szó behelyettesítése, mondatrészek sorrendjének cseréje sokszor jellemzik Kelemen Didák átvételeit.

„A Bóldog Aszszony képét mondgya Nicéforus, lib. 2. cap. 7. hogy a persiai király leíratna él t é b e n. azonképpen, Lib. 2. c. 43. Lib. 6. c. 16. azt írja, hogy szent Lukács evangelista az Urunk, Bóldog Aszszony és apostolok képeit maga kezével kijegyzette. És Pulchéria Augusta a Bóldog Aszszony képét, mellyet szent Lukács írt, drága ajándék-gyanánt adta a szentegyháznak. Szent Pétert és sz. Pált mondgya sz. Ágoston, hogy Christus mellé szokták írnyia: Credo, quod pluribus . . .”

„Szent Lukács, a Krisztus Urunk, Bóldog Aszszony, és Apostolok képeit maga kezeivel írta. Ugyan a Bóldogságos Szűz Mária képét, azt mondgya Niceph. lib. 2. cap. 7. hogy a Persiai Király le-íratta é l e t i b e n. Szent Pétert és szent Pált, azt mondgya szent Ágoston Tom. 4. lib. 1. de confens. Evang. cap. 10. hogy Krisztus mellé szokták írnia eleitől fogvást.”³⁰

Az is előfordul, hogy Kelemen Didák Pázmány nyomán új szót alakít.

A hamisan okoskodó embert Pázmány a következő mondattal gúnyolja: „Ha, mondok, valaki e szerént *eszekednék*, minnyájan *kábának* tartanók. „Ugyanez a mondat Kelemen Didák átvételében így hangzik: „Ha, mondok, valaki e szerént *eszekednék*, azt minnyájan *eszekes kábának* tartanók”.³¹ A fenti és hasonló összevonások, rövidítések mind a jobb érthetőséget szolgálják. Ez a hallgatóság összetételének ismeretében természetes, mint ahogy az is, hogy a nép számára nehezen érthető kifejezések, szóképek is kimaradnak az átvett részletekből.

„Ha láttya a hízelkedő, hogy valaki hajlandó a bujaságra: szép lány beszéddel fülébe rágja; hogy a természet hozta embernek, hogy tisztességes szerelemtől ne légyen idegen: tsak az igen vadtermesztű parasztokhoz illik, hogy a szép nyájaszkodásokból kivonnyák magokat: a Plánéták, és

„Ha láttya a hízelkedő, hogy valaki hajlandó a bujaságra, szép lány beszéddel a fülébe rágja, hogy természet hozta az embernek, hogy tisztességes nyájasságtól ne légyen idegen, minnyájon barátok nem lehetünk, csak a vad természetű parasztokhoz illik, hogy efféle alkalmatosságokból ki vony-

²⁸ KELEMEN Didák, *Búzafekjek (Prédikációk advent első vasárnapjától húsvétig)* Kassa 1729. Előljáró beszéd a keresztény olvasóhoz

²⁹ PÖM IV. 466, illetve KELEMEN Didák, *A szentmise*. Kassa 1739. 9.

³⁰ PÖM IV. 636, illetve KELEMEN Didák, *A szentmise* 12. A két szövegrészlet összehasonlításából az is kiderül, hogy Kelemen Didák a rendelkezésére álló könyvekből utána kereste a Pázmány által hozott példákat. Itt AUGUSTINUS *De consensu Evangelistarum* című művére utal, (Modern kiadása: *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, Vol. XXXXIII. Vindobonae, Lipsiae 1904. 15–16., mely forrásmegjelölés Pázmány szövegében hiányzik).

³¹ PÖM III. 654, illetve *Búzafekjek* 156.

töb tsillagok mennyei erejekkel ótanak némelly emberekbe szerelmes indulatokat. *Minnyájan Barátok nem lehetünk*: nálunknál szenteb és tudósb emberek estek a szerelembbe: sőt nints olly állapot, mellyben Venus vitézi nem volnának. És, mivel ennyin estek ebbe az édes kalitkába: nem olly tisztességtelen ez a vétketske, hogy embert gyalázatba ejtse. Ez, *Oleum peccatoris*, a hízelkedők olaja mellyel kenik a kereket, *Ut lactent*, et *ducant*... hogy a veszedelem úttján sebesen mennyen. *E féle bolond, és ördögi beszédekkel úgy reá köszörüli a hízelkedő a tudatlan ifiat, hogy minden fertelmességre hanyatt-homlok, praecipitatur, rohan.*"

nyák magokat. Efféle bolond, és ördögi beszédekkel úgy reá köszörüli a hízelkedő a tudatlan iffiat, hogy minden fertelmességre hanyott-homlok rohan."^{3 2}

Kelemen Didák kihagyja a „Plánéták” említését, nem beszél a „hízelkedők olajáról” sem. Sőt egy szerencsétlen sorrendi cserével saját mondatának értelmét teszi zavarossá. Első olvasásra bizonyára megrettent a „vad természetű parasztok” említésétől, egy későbbi mondatrészt illeszt be szertetlenül: „Minnyájan barátok nem lehetünk...”, aztán mondatát mégis az előzőleg kihagyott szakasszal fejezi be. Kapkodó munkamódszerre vallanak ezek a jelenségek.

A fenti példák mindegyikében lényegileg megmaradt a pázmányi fogalmazás. További részletek azonban a nagyobb mérvű elszakadás dokumentumai lesznek.

b) Átfogalmazások, átdolgozások

A fajtalanságot ostorozó Pázmány-beszéd egyik szakaszát úgy veszi át Kelemen Didák, hogy a két példa közül csak az egyiket használja fel, az elhagyott helyébe pedig saját mondatát illeszti.

„Az Isten haragjával-együtt két ártalmas veszedelmet hordoz magával a fajtalanság. Első az: hogy nem tsak egyéb vétkeknek, de a hitetlenségnek-is szüéléje, és dajkája. Mert, *Vinum*, et *Mulieres* apostatare faciunt *sapientes*; oly bölts ember nintsen, kit Istentől el nem szakaszt a bujaság, melly minden lelki jóságoknak mérge és pusztítója. *Ezt jelentette Szent Jób, azt írván; hogy, Ignis est devorans, et omnia eradicans genimina; Olly tűz a bujaság, melly megemész, és gyökereüstül ki-forgat minden jókat.*”

„Két ártalmas veszedelmet hordoz magával a fajtalanság. Első az, hogy valaki ebben a bűnben keveredik, minden vétkekre hanyat homlok vete-medik. *Ezt jelentette szent Jób azt írván, hogy ignis est usque ad perditionem devorans et omnia eradicans genimina. Oly tűz a bujaság, mely megemész, és gyökereüstül ki forgat minden jókat.*”^{3 3}

Figyelemre méltó, hogy Pázmányt követve Kelemen Didák latinul is idézi a megfelelő bibliai helyet, noha erre hallgatósága szempontjából nem lett volna szüksége. A Pázmány által elég nagyvonalúan idézett (és fordított) bibliai rész helyett azonban a teljes alakot adja, beszúrva Pázmány latin mondatába az „usque ad perditionem” fordulatot a Vulgata szerint. Munka közben tehát visszakereshette a Pázmány által idézett helyeket, esetleg emlékezetből is helyesbíthette azokat.^{3 4}

Azzal a ténnyel, hogy Pázmány a beszédeit megelőző perikópái és beszédeiben felhasznált bibliai idézetei során nem a hivatalos bibliafordítás szövegét használta, már többen is foglalkoztak.^{3 5} Az általa használt szövegalak – úgy tűnik, stilsztikailag igen kifinomultan csiszolt szövegváltozata a Káldi-féle fordításnak, melynek forrására a kutatás ez ideig még nem bukkant rá. Csábító és nem

^{3 2} PÖM VII. 411, illetve *Búzafejek* 145.

^{3 3} PÖM VI. 446, illetve *Búzafejek* 114.

^{3 4} *Biblia sacra iuxta vulgatum versionem* Tomus I. Stuttgart 1969. 755.

^{3 5} SÍK Sándor, *Pázmány az ember és az író*. Bp. 1939. 283. BITSKEY, i. m. 58.

minden realitás nélkül való gondolat az, hogy esetleg Pázmány revidálta Káldit a saját nyelvérzéke szerint, és műveiben ezt a szöveget használta fel.³⁶ A kifejezésbeli különbségeket viszont Kelemen Didák is észrevette, épp azért ő jobban ragaszkodott a bibliai szöveg Pázmány által oly sokat emlegetett „bötü szerént való magyarságához” mint nagy előde. Ő valóban pontosan idézi Káldi fordítását, s ez akkor, amikor a felekezeti ellentétek legtöbbször a bibliai szöveg értelmezése, egy-egy szó jelentésének mérlegre tétele körül csaptak össze, nem is volt jelentéktelen kérdés.

Tanulságos Kelemen Didák szövegátalakító munkája szempontjából azt is szemügyre venni, hogyan teszi alkalmassá a „Kalauz” szövegét a prédikáció céljaira. Ennek legtöbbször alkalmazott módja az, hogy a Pázmány-szöveg általános alanyra vonatkozó igealakjai helyett Kelemen Didák konkrét személyre, a hallgatóság bármely tagjára vonatkozó igealakokat használ. Az átvett gondolatok ezáltal szinte névre szóló jelentést kapnak.

„A s z e n t I r á s n a k s z o k o t t f o l y á s a - s z e r é n t , m i d ő n v a l a m e l y á l l a t m á s s á v á l t o z t a t i k , m e g t a r t y a a z e l ő b b i n e v é t . . . ”

„M i t c s u d á l l y u k t e h á t , h a k e n y é r n e k n e v e z t e t i k a s a c r a m e n t o m , m i v e l k ü l s ő - k é p p e n k e n y é r s z í n t v i s e l ? ”

„A z i s g o r o m b a s á g , a m i t n é m e l y p a r a s z t C a l v i n i s t á k r e b e s z e t n e k , h o g y e z - i d e i g e l k ö l t v o l n a a C h r i s t u s t e s t e , h a o l y n a g y l e t t v o l n a - i s , m i n t a F á t r a . M e r t e g y a z , h o g y a C h r i s t u s t e s t e m e g n e m e m é s z t e t i k , m i n t a t e s t i é l e d e l . M á s a z , h o g y a m e l y I s t e n ö t - e z e r e m b e r t m e g e l é g í t v é n , t i z e n k é t k o s á r m o r s a l é k o t m a r a s z t o t t a z ö t k e n y e r e t s k é b ő l ; é s a p u s z t á b a n ú g y m e g e l é g í t t e , a k i k k e v e s e t s z e d t e k a m a n n á b a n , m i n t a k i k s o k a t g y ű j t ö t t e k ; v é g e z e t r e a k i a z ö z v e g y a s z s z o n y l i s z t i t é s o l a j o t s k á j á t f o g y a t k o z á s - n é l k ü l m e g t a r t o t t a : k ü n n y e n a z U r u n k s z e n t t e s t é t é p p e n m e g t a r t h a t t y a . ”

A fenti szövegrészeket közül az utolsó különösen érdekes, nem csupán azért, mert a pázmányi szöveg szinte teljes átdolgozását dokumentálja, hanem azért is, mivel jó példája Kelemen Didák protestánsok iránti – később tárgyalandó – tapintatának is, amikor elhagyja Pázmány „paraszt Calvinisták” kifejezését. A „Kalauz”-ból átvett részeket esetében gyakran találkoznunk frappáns átfogalmazásokkal, bizonyítva azt, hogy Kelemen Didák otthonosan mozog az idézett anyagban és eredeti nyelvi fordulatokkal dolgozza át azt.

„ . . . e g y s z e g é n y p a r a s z t e m b e r t , k i n e k B r u l l e u s O s t u n o v a l a n e v e , s o k í g é r e t t e l é s a d o m á n n y a l e l h i t e t e , h o g y h ó l t á t e g y e m a g á t é s a z ő s z a v á r a f e l k e l l y e n . M i d ő n a z é r t m i n d f e a l e s é g e s t ű l r e á -

„ . . . v e d e s z e d b e , s - t a n o l d m e g a s z e n t í r á s s z o k á s á t , h o g y m i k o r v a l a m e l y á l l a t m á s s á v á l t o z t a t i k , m e g t a r t y a a z e l ő b b i n e v i t . . . ”

„ . . . m i t t c s u d á l o d t e h á t , h a k e n y é r n e k n e v e z t e t i k a C h r i s t u s s z e n t T e s t e , m i v e l h o g y k ü l s ő k é p p e n k e n y é r s z í n t v i s e l ? m e g b o t r á n k o z o l é a b b a n , h o g y h o l l a t e v é l e s e d k e n y é r n é l e g y e b e t n e m é r e z , o t t k e n y é r n i n c s e n ? e m l é k e z z é l m e g a m a n n á r ó l . . . ”³⁷

„ . . . t a l á m a z t n e m é r t e d , s - a z o n c s u d á l k o z o l , h o g y a n n y i n e s z i k a C h r i s t u s t e s t i t , s - e l n e m f o g y a t t j á k , n é z z e d M o j s s e s s e l a m a c s i p k e b o k r a t , m e l l y e l a z e m é s z t ő t ű z e l - f o g o t t , d e e l n e m f o g y a t t ! t e k i n c s m e g a z ö z v e g y a s z s z o n y l i s z t e c s k é i t , m e l y e g y m a r o k n y i v ó l t , é s s o k e s z t e n d e i g , e l - n e m f o g y o t t , n o h a m i n d e n n a p e t t é k . J u s s o n e s z e d b e a z ö t t á r p a k e n y é r , h á n y e z e r e m b e r e t t e , s - m e n y i m a r a d o t t b e l ö l l e . ”³⁸

„ . . . e g y s z e g é n y p a r a s z t e m b e r t , k i n e k B r u l l e u s O s t u n o v a l a n e v e s o k í g é r e t t e l , é s a d o m á n n y a l e l h i t e t e , h o g y h ó l t á t e g y e m a g á t , é s a z e ő s z a v á r a f e l k e l l y e n : H y e r . B o l s t e u s i n v i t a C a l v . C a p . 1 3 .

³⁶ Ezt annál is inkább megtehetette, mivel a Káldi-féle fordítás elkészültekor annak ellenőrzésére alakult bizottságba jelölik. LUKÁCS László, *Újabb adatok Káldi bibliafordításának történetéhez*. in *Civitas Dei Évkönyv* 1956. 20–21.

³⁷ PÖM IV. 435, illetve KELEMEN Didák *Úrnapi beszéde* 13.

³⁸ PÖM IV. 414, illetve *Úrnapi beszéd* 12.

szánták volna magokat, a megcsalott Brulleus hoszszú koplalással elhervasztá, halványítá, végre holtá tévé magát.” (Pázmány ezután még több mondaton keresztül részletezi a következményeket.)

kinek a Feje felett a sokaság előtt addig berbe-téle, hogy ki olvasá belőle a Lelket, és ugyan valóba meg hala.”³⁹

Különösen érdekes példa az összehasonlításra az a hasonlat, melyet mindketten idéznek, de különböző források alapján. Pázmány Plutarkhosz nyomán Themisztoklész esetét említi, Kelemen Didák ugyanolyan tartalommal a „filozófus”-ra hivatkozik a forrás közelebbi megjelölése nélkül. A latinul közölt szövegrészek is arra utalnak, hogy Kelemen Didák ismeri Pázmány példáját, de más forrásból idézi.

„Kövessék (ti. a szülők) a Temistocles példáját: kirül azt olvassuk; hogy, mikor sok kérői voltának leányának, Probum diviti praetulit: quod diceret, virum se malle pecuniae, quam pecuniam viro egentem; Jámbornak adta inkább, hogy-sem gazdagnak: inkább akarván olly vőt, a ki pénznélkül, hogy-sem olly gazdagságot, melly emberség-nélkül szűkölködjék.”

„Okossan cselekedett azért amaz Philosophus, ki-nek Leányát ketten akartak feleségül venni: egyik közülök Gázdag vala, és bolond; másik sze-gény, és bölcs: és a Philosophus azt mondotta: Malo dare filiam viro indigenti pecunia, quam pecunia indigenti viro; inkább akarom Leanyo-mot adni pénz nélkül szűkölködő Férfinak, hogy sem Férfi nélkül szűkölködő pénznek.”⁴⁰

Kelemen Didák aktív szerepét az átvételekben azzal a példával világíthatjuk meg legszemléletesebben, ahol önkéntelenül, saját ismeretanyagából merítve egészíti ki Pázmány szövegét.

„Szép dolog volna, ha ki néked száz aranyat ígérne, és az arany-forintok képét adná; ha vadászattyában fogott szép nyúl-húsrá híjna, és az asztalra nyúl-hús képet tenne: köszönhetnéd a jó tartást.”

„Szép dolog volna, ha valaki ebédre hina, és Héliogabalus modgyára írot étkeket, írot madarakot rakna elődbe, s-keményen kínálna, hogy egyél, borral kínálna, de innod nem adna, hanem egy czégért mutatna, melytől száz mély földnire távol valahol bor volna; köszönhetnéd a jó tartást.”⁴¹

A Pázmány-szöveg ebben a formában nem szerepel a „Kalauz” első kiadásában, csak a második, bővített kiadás közli a fenti példát anélkül, hogy a lapszámon utalás volna a forrásra.⁴² Ebből a tényből bizonyossá válik, hogy Kelemen Didák munkája során a „Kalauz” második kiadását használta, esetleg a harmadikat, mivel a következő már igen későn, 1766-ban jelenik meg.⁴³ Héliogabalus név szerinti említése pedig arra utal, hogy Kelemen Didák ismerte Pázmány példájának forrását. Ez pedig nagy valószínűséggel a Casaubonus neve alatt kiadott *Scriptores historiae Augustae* című császáreltörténetgyűjtemény. A népszerű könyv első kiadása 1603-ban Párizsban jelent meg.⁴⁴ A Kelemen Didák által

³⁹ PÖM III. 199, illetve *Búzafejek* 25. A mű, melyre Kelemen Didák hivatkozik BOLSEC Jeromos, *Histoire de la vie, moeurs, actes, doctrine, constance et mort de Jean Calvin*. Lyonban 1577-ben, majd később németül 1580-ban megjelent munkája. A korábban Kálvin hitére tért, majd később újra katolikussá lett francia karmelita könyve, úgy látszik, igen népszerű dokumentum lehetett az ellenreformáció hitvitázó irodalmában. A fenti helyen Pázmány nem említi ugyan, de más munkáiban szintén merít Bolsec könyvéből. („Felelet Magyar István sárvári prédikátornak.” PÖM. I. 89.)

⁴⁰ PÖM VII. 630, illetve *Búzafejek* 105.

⁴¹ PÖM IV. 387–388, illetve *Úrnapi beszéd* 8.

⁴² A „Kalauz” II. kiadása Pozsony 1623, III. kiadása Pozsony 1632.

⁴³ A IV. kiadás Nagyszombat 1766. FRANGL Vilmos, *Pázmány Péter és kora*. Pest 1872. III. 319.

⁴⁴ Casaubonus művének második kiadása 1620-ban jelent meg ugyancsak Párizsban. Pallas Lexikon IV. 181.

ismert rész a *Historia Augusta* címmel megjelent modern, magyar nyelvű, szemelvényes kiadás szövege alapján a következőképpen hangzik:

„Parazitái elé néha üvegből formált ételutánzatokat tálatatott, máskor meg csak olyan asztalkendőköt helyeztetett elébük, amelyek az általa fogyasztott fogásokat ábrázolták, úgyhogy jóllakás helyett csak hímzett vagy szőtt képek jutottak nekik. Néha minden csak feste volt előttük, úgyhogy a dús lakoma látszata mellett kopogott a szemük az éhségtől.”^{4 5} Természetesen Heliogabalus császár gonosz tréfájáról van szó.

c) Egyéb eltérések Pázmány szövegétől

Gyakran érzi Kelemen Didák Pázmány fogalmazását kevésnek, különösen az egyes prédikációk befejező mondatainál. Úgy tűnik, egyénisége hajlamos volt bizonyos pátoszra, melyet nem mindig talált meg Pázmány szövegében. Ilyenkor ízlésének megfelelően bővítette az átvett mondatokat. A Koháry Judit felett mondott halotti beszéd nagy részét Pázmány pünkösdi utáni XV. vasárnapi beszédéből meríti, melyet így fejeznek be:

„Mondgyátok minnyájan; Amen, Amen. Amen.”

„...mondgya velem együtt az egész nép Amen, Úgy légyen, Úgy légyen, Amen!”^{4 6}

Olykor a beszédet befejező ima bővül Kelemen Didák szándéka szerint.

„Járullunk a kegyelem székihez, a jászolkához; borullunk *Kristus - eleibe*, és a menyeyei *Angyalokkal - együtt hála-adó buzgósággal imádgjuk, tisztellyük, engesztellyük ötet*: hogy, mikor ítélő székiben eljövend, vígan és örömmel fogadhassuk ötet. Amen.”

„Jertek azért Kristus hívej a Pásztorokkal transeamus usque Bethlehem, fogagyuk bé szeretettel melegített szívünk hajlékába a hidegen fázó Jesust, *Borullunk szentséges Lábaihoz*, és az örömet hirdető *Angyalokkal együtt háládó buzgósággal imádgjuk, tisztellyük, engesztellyük ötet*, és az után ondok Vétkeinkkel szívünk hajlékából ki ne rekeszszük, és így nagy ajtatossággal fogadván most a kisded Kristust, s a Poenitencia által meg tisztított szívünkbe szállást adván; mi - is ő tölle Menyországban bé fogadtassunk, a hol a szentek seregiben örökké áldhassuk, Amen.”^{4 7}

Olykor az a kivételes eset is előfordul, hogy Kelemen Didák erőteljesebb, drámaibb szövegváltozattal áll elő, mint amit Pázmánynál talál. Talán nem véletlen, hogy ez éppen a gyászbeszéd egyikében, a Krucsay János felett mondott prédikációban fordul elő. Egyébként is legjobb teljesítményei közé számíthatók temetési beszédei, különös ihlettel volt képes a halál színeit ecsetelni.

„Minnyájan láttatok halálra váltta embert: vettetek-e eszetekbe, mint változik hervadott színe; mint hidegűl, és merevedik lába; mint kékűl keze; mint bé-esnek, és a nagy kínok-miatt ki-fordulnak szemei; mint vonódik és keményedik homloka, mint feketűl nyelve, mint röhög a mellye, mint vonakodik, mennyit fohászokodik, mint serkedeznek könyhullatási, mint folynak hideg izzadási,

„Minden fájdalom reád rohan. Meg hervad orczád, szemeid meg homályosodnak, meg állonak, és a nagy kínok miatt helyekből ki dőlnek: homlokod vonyódik, orrod vékonyodik, kékűlnek ajakid, nyelved feketedik, szájad tátva áll, és igen nagy, hosszú, nehéz, fohászokódó, bűdös lélegzetet vészen: ínyed azomban nedvesítet, azt meg kettőteted, s ujjonnan hozzá kezdesz a siral-

^{4 5} *Historia Augusta*. Bp. 1968. 153.

^{4 6} PÖM VII. 459, illetve Kelemen Didák halotti prédikációja 1718.

^{4 7} PÖM VI. 154, illetve *Búzafejek* 68.

mint fárad a lélekzésben: egy szóval, mint el-vá-
tozik, meg-rúttatják minden tagja? Ezek a nagy
változások szörnyű kínok jelenségei.”

mas notához; tágulnak fogaid, röhög a mellyed, a
halálnak keserű reketségével vántczorog a torkod,
szíved környéke dagad, pulsuaid, éltető ereid meg
állnak, hideg izzadásid, veritékid folynak, min-
den tetemid meg sárgulnak, a nagy kínok miatt
hányod veted magadot, erőt akarván venni maga-
don fel-fel csipeszkel, hogy el szaladhass, de
hájába. Felnyitod homályos szemeidet, és meg
látod házad népét siralmassan környüll állni,
látod jó barátidat szomorú nézéssel csak nem el
ájulni, belső kedvesidet a szomorúságtól el-sárgul-
ni. Az Orvos azt kiáltja: meg kell halnod; meg
lázott a halálnak szeplője; a Gyontató Atya azt
mondja: el közelített ama rettenetes szempillan-
tás, melyben a Lélek a testől el válik, igazán
készícsd el lelkedet.”^{4 5}

Kelemen Didák Pázmány elvét követi abban is, hogy kíméletesen és mindig személytelenül dorgálja
a bűnösöket, és méltányos a protestánsok iránt. Beszédeiből minden erősebb kifejezés hiányzik, nem a
személyeket, hanem a bűnt veszi célba. „Mikor a szabó meg-üti az asztalt, az olló ki-mutatja magát;
mert noha őtet nem illetik, de ottan meg-tserdül . . .” – írja Pázmány,^{4 9} s ennek a hasonlatnak a
tartalmát magáévá téve Kelemen Didák is kerüli a név szerinti, személyeskedő feddést, hisz – felfogása
szerint – a bűnös anélkül is magára ismer. A fenti elvet annyira következetesen gyakorolja, hogy
olykor még Pázmány szövegén is lágyít, finomít, tompítja a mondanivaló élet. Különösen a „Kalauz”-
ból átvett részletek esetében érezhetően túlzónak a protestánsellenes hangot, „Calvinisták” helyett
„viszátkodó atyafiakat” említ,^{5 0} „hittől szakadottakat” dorgál. Mivel olyan közösség előtt prédikált,
melyben katolikusok és protestánsok egyaránt voltak, Pázmány intelmén is enyhítenie kellett:

„A hittől-szakadott Prédikátorok; kik édes
beszédekkel, és az Evangeliom szavainak hamis-
san magyarázott festékével fedezgetik, és lélek
veszedelemre osztogatták halálos mérgeket.
Sok helyen erős parantsolatokkal kötelez a
Szent Lélek, hogy ezeket mesze-kerülylők: ne
vetekedgyünk vélek, ne köszöntsük őket, szóba
se botsátkozzunk vélek: mert az ő beszédek,
mint a fene rák, gyógyulhatatlan nyavalyát hoz
emberre.”

„A ki az ellen (ti. a katolikus hit ellen) újságot
hinteget: Nolite recipere in domum; nec ave ei
dixeritis, qui enim dicit illi ave communicat
operibus ejus malignis, azt hazunkba ne fogad-
gyuk, és nem hogy egyéb nyájaskodásokat, de
köszöntéseket - is el kerülylők; mert a ki
köszöntésekkel böcsületet, és hitelt szerez
nékik, részes az ő gonoszságokban.”^{5 1}

Hasonlóképpen enyhébben fogalmaz a házasságtörést ostorozó beszédében is, itt Pázmányhoz
képest ő alkalmazza a személytelenebb nyelvi alakot.

„Azért, aszszony népek, halálnál inkább távoztas-
sátok a házasság-törést: mert job százszor meg-
halnotok, hogy sem magatok gyalázattyával élne-
tek.”

„. . azért valóban iniquitas maxima, olly gonosz-
ság a Házasság törés, mellynél nagyobb nem
lehet; Azért halálnál inkább kell ezt távoztat-
nunk, mert a bölcs mondása szerint, Qui adulter
est, perdit animam suam, Prov. 6, 32. el veszti
Lelkét, valaki házasság törő.”^{5 2}

^{4 8} PÖM VII. 452, illetve Kelemen Didák halotti prédikációja Krucsay János felett 7. (1741)

^{4 9} PÖM VI. XXXVI.

^{5 0} KELEMEN Didák, *Úrnapi beszéd* 10, *Búzafejek* 146. stb.

^{5 1} PÖM VII. 408, illetve *Búzafejek* 146–147.

^{5 2} PÖM VI. 318, illetve *Búzafejek* 102.

Végül röviden meg kell említeni Kelemen Didák tévedéseit, tévesztéseit is a Pázmány-átvételek során. A sokszor sietős, kapkodó munkastílus – melyre már korábban is utaltunk, óhatatlan velejárói voltak ezek. Gyakori egy-egy szó elírása a hibás olvasat következtében, és nem lehet tudni, ezek melyike terheli a nyomdát, és melyik a szerzőt. Pázmány Krisztus arcképeinek legendájával kapcsolatban említi az „edessabéli” Abagarust, akinek a neve előtt álló jelzőt Kelemen Didák „ecclesiabéli”-nek olvassa és másolja,⁵³ s így természetesen értelmetlen a mondat. Sokszor Pázmány ugyanazon szakaszához többször is visszatér, és ugyanazt a részt több beszédében is felhasználja.⁵⁴ Az is előfordul, hogy ugyanabban a prédikációjában kétszer is idézi ugyanazt az átvett szakaszt. Így például a Szent Antal-napi prédikációban bizonyos sorrendi cserével, a miskolci oltárszentelő beszédében a „Szentmisében” pedig szóról szóra ugyanazokat a mondatokat ismétli, két egymást követő oldalon. Valószínű, hogy saját beszédeinek terjedelmét és ezzel együtt ünnepélyességét akarta növelni a mozaikszerűen beillesztett részekkel, s ez olykor bizonyos felületességhez vezetett. A kor prédikációszerkesztő gyakorlata megengedte ezt a koncentrikusan bővíthető, rugalmas felépítést, erre nem egy korabeli prédikációs-kötet előszava bátorítja a „könyv nélkül szűkölködő” prédikátorokat: arra tudniillik, hogy tetszésük szerint bánjanak a mintául eléjük adott beszéddel, rövidítsék, bővítsék, alakítsák úgy, ahogyan a pillanatnyi szükség kívánja. Maga Kelemen Didák is használni akart beszédgyűjteményével, s a több talentummal megáldott társat pedig több és jobb munkára buzdítja.⁵⁵

A Pázmány-átvételek szempontjából külön említést érdemel legnagyobb szabású prédikációja, a második nagypénteki beszéd, melyet az eddigi ismertetések egybehangzón csúcsteljesítménynek tartanak, és amely több tucat, Pázmánytól átvett szakaszt tartalmaz, mind szó szerinti idézetek formájában.⁵⁶ Mindez nemcsak a kor írói gyakorlatára vet fényt, hanem közelebb visz Kelemen Didák egyéniségének és írói portréjának pontosabb megrajzolásához is. Tudta, hogy honnan merítsen, s az átvett részek, az „aratók után felszededetett búzafejek” jól illeszkednek saját szövegébe, nyelvi készségük, stílusérzékük hasonlósága révén minden törés nélkül. Kelemen Didák beszédei a nép körében hangzottak el, Pázmány stílusa, nyelvi fordulatai, gondolatai termékenyítették meg azokat, bizonyítva, hogy a magyar barokk próza Pázmány által kimunkált stílusremeklései, Pázmány gondolatai, közvetítők révén a közönség alsóbb régióiba is eljutottak, s korjellemző változtatásokkal a késő barokk korában széles körben hatottak. Önálló értékeket is felmutató munkássága mellett ilyen közvetítő szerepet vállalt Kelemen Didák is, akinek alkotásain Pázmány letörölhetetlen bélyegét hagyott.

Ocskay György

Faludi Ferenc a Római Árkádia tagja

Faludi az 1740-es évek elején kapott rendi utasítás szerint Rómába utazott, hol a Palazzo dei Penitenzieriben lakott a Piazza Scossacavallin, közel a székesegyházhoz.

A magyar zarándokok gyóntatása nem foglalta le minden idejét: olvasott a Collegio Romano könyvtárában, tudós jezsuita társaival töltötte idejét, és bolyongott is Róma utcáin és terein, figyelt, hallgatta a nép beszédét. Így tanult meg tökéletesen olaszul, és írogatta fel vékony füzetkéjébe vagy jegyzőpapírjaira az olasz kifejezéseket és szavakat. Itt meg kell jegyezni, hogy jegyzetpapírjaiból csak az Illyefalvy által elnevezett *Omniárium* maradt fent, melyet, ha alaposabban megvizsgálunk, a lapok itt-ott levágott széleiből, a maradék tintárársból, a quadrát alakú lapok különböző összefűzéséből

⁵³ PÖM IV. 634, illetve KELEMEN Didák, *Szentmise* 11.

⁵⁴ Például a „*Kalauz*” XI. könyvének egy részét (PÖM IV. 387.) megtaláljuk a *Búzafejek* című kötet böjt ötödik vasárnapjára szóló beszédében, valamint az úrnap predikációjában (1721) is.

⁵⁵ *Búzafejek: Előljáró beszéd a keresztény olvasóhoz.*

⁵⁶ A második nagypénteki beszéd a következő oldalakon tartalmaz Pázmány-átvételeket szó szerinti formában: *Búzafejek*: 281, 284, 285, 287, 293, 294, 297, 300, 303, 305, 314, 322, 325, 327, 329, 336, 339, 343, 344. Egy-egy oldalon több rövid szakasz is található.